

*Людина -  
Культура -  
Духовність*

*Збірник  
наукових праць*

*В И П У С К - II*

*Київ - 1996*

## ПРОПОВІДІ ІОАННИКІН ГАЛЯТОВСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО ДУХОВНОГО ВИХОВАННЯ

Успіхи освіти в Україні XVII століття привели до бурхливого розвитку літературної діяльності. Київська академія готувала вчених-попровадників за православ'я, в типографіях, відкритих братствами та приватними особами, друкувалось багато книг, переважно духовного змісту. Ця духовна словесність була представлена різноманітними видами: історичним, догматичним, настановчим, проповідницьким. Загомість вирізнялась саме тим змістом, який вона засвоїла в себе, ознайомившись із західно-європейською літературою і наукою. Як і раніше, Східної Церкви служать їй головним керівництвом, але разом з нею використовує й учителів Церкви Західної.

Догматиці, як первинній доктрині, допомагають й інші науки: філософія, історія, астрономія, наука про природу. Якщо ще Максим Грек зазвичай звичай західних учених звертатись за доказами кожного положення до силогізмів Арістотеля, якщо інок Афонської гори Іоанн Вишенський в посланні до князя Острозького сипав палкі докори тим учителям, що звертаються до Арістотеля, Платона, то українські вчені цієї доби вже шукають допомоги не лише в Арістотеля, але і в його послідовників. У викладах своїх думок вони спирались уже на двох китів: на богослов'я святих Східної Церкви й на арістотелівську мудрість. Ця мова їх у наслідування західних зразків стала більш живою, емоційно забарвленою, у ній стало менше пуризму і більше різноманітності.

Із різних галузей духовної словесності розвивається перш за все полеміко-богословська полеміка, яка відповідала нагальній потребі православної церкви захищати свою справу і вчення.

Полемічна література не тільки пояснювала історичні події, але й стимулювала вчення православного християнства, сприяла розвитку догматики. "Українцям прийшлося тоді боронити свою старобатьківську віру од нападів і унії, і католицизму, і соціанства, і кальвінізму, і чогось такого, що сунуло тоді на Україну. Почалась велика полеміка і українці утворили славу полемічну літературу і з честю вийшли з цієї боротьби!" - писав Іван Огієнко.<sup>1</sup>

Полеміка велась не лише з католицизмом, але й з іншими віроученнями: з латинством, іудейством, лютеранством, магометанством. Найбільш

<sup>1</sup> Огієнко І. Українська культура. - Київ: Абрис, 1991. - С. 65.

послідовну і продуктивну діяльність у боротьбі з ними виявив Іоаннікій Галятовський, ректор Київської академії, що написав твір проти іудеїв "Мессия Правдивый"/1669/, проти мусульман - "Лебедь"/1677/ "Алкоран Магометов"/1683/, проти язичників - "Боги поганские"/1686/.

До першого періоду полеміки з католиками й уніатами, не стільки богословської, скільки історичної, належить "Екстезис"/1597/, написаний невідомим автором, - короткий опис того, що робилось на помістному брест-литовському соборі; "Апокризис або отповедь на книжки/ тобто на глави, написані іезуїтом Скаргою/ о брестском соборі Христофора Філалета/псевдонім Христофора Бронського/; "Престорога" невідомого львівського священника.

Цікавим діячем і борцем спочатку за православ'я проти католиків, а потім за католиків проти православ'я, виступав Мелетій Смотрицький /архієпископ Полоцький/. Йому належить "Жриное /плач/ восточной церкви"/1610/ - зображення важкого становища у Литві; "Верификация /виправдання/ невинности"/ 1621/ - заперечення наклепів, що зводились на православний народ.

Захарій Копистецький/єпископ Владимирський і Брестський/ написав "Полинадию"/1622/, у якій розглянув усі питання, що стосувались походження унії.

Хвилювання, учинене книгами Смотрицького "Апология путешествия на восток"/1628/ і "Протестация" /1628/, у яких він висловлював думки, що суперечили його попереднім переконанням, дало новий запал для полеміки. У відповідь Смотрицькому случський протопоп Андрій Мухомовський написав "Антидот"/протиотрута"/1629/, від якого Смотрицький захищався двома творами: "Екстезис"/розправа/ і "Паренезис /увіщування"/1629/. Апологію Смотрицького відкидає Євстафій Кисіль /під псевдонімом Геласія Диплицького/ своєю "Апологією"/1631/.

У другому періоді полеміки, уже не стільки історичної, скільки богословської, особливу відомість отримали праці Іоаннікія Галятовського та Лазаря Барановича /архієпископа Чернігівського/.

В другу половину XVII століття уніати й католики звинувачували православну церкву у суперечностях істинному християнству, називаючи її схизматичною. З приводу цих звинувачень Галятовський написав два твори: "Беседа Белоцерковская"/1676/ - викладення суперечки з єзуїтом Пекарським, і "Старая восточная церковь новой западной церкви показывает исхождение Св. Духа"/1678/ - заперечення католицького вчення про восьмий член символу Віри.

З розвитком богословської полеміки в Україні стала розвиватися і проповідь. З'явилися ці види духовної словесності майже одночасно, оскільки у них було одне спільне джерело - необхідність зміцнити

рихність православ'ю і протидіяти католицизму. За словами Галятівського, повчання складались не стільки на славу Богу й спасіння душі, скільки на зміцнення вірних і віддіч єретикам.

Виявлення проповідницький стиль подається книгою Галятівського "Ключ розумения"/1659/, яка містила в собі казання на свята Гогодні й Богородичні. Книга названа "Ключем" тому, що нею відкриваються двері священникам для повчання пастви, а також за допомогою вірних - двері небесні всім християнам. Латинські терміни вказують, що ця праця укладена за схоластичним керівництвом, які брали за основу Арістотеля, Цицерона, Квінтеліана. Автор говорить, що матеріал для складання проповіді потрібно шукати таким чином: читати Святе Письмо, життя святих, творіння отців Церкви, історію й хроніки, книги про звірів, птахів, дерева, трави, води, тобто природу.

Також відомі такі книги Іоаннікія Галятівського: "Наука або вчення сложенія казаній"/1659/, про неї Іван Огієнко писав, що це перша помілетика серед всього слов'янського мира"; додаток до книги "Ключ розумения"/1660/ та інші.

Іоаннікій Галятівський радить ділити проповіді на три частини, згідно з планом єзуїтських проповідей. Перша частина - це екзордіум, що має подавати пропозицію, те, що проповідник має говорити; друга - це наррація, в якій він проводить свою думку; третя - конклуденція, що закінчує проповідь. Галятівський дає вказівки, як добити теми проповідей, як зацікавити слухачів.

Усі проповіді Галятівського можна поділити на схоластичні, догматичні, моральні, похвальні і полемічні.

Серед проповідей схоластичного змісту зустрічаються власне схоластичні і схоластичні лише за тематикою. Наприклад, казання в недільний тиждень різних імен, якими церква називається; друге казання на Богоявлення "причини для которых Христос крестился на реке Иорданской"; друге на вознесіння: "съ якимъ триумфомъ Христосъ возшелъ до неба" тощо.

Схоластичним характером відрізняються зокрема проповіді Богородичні, наприклад, друга на Єлаговіщення: "какимъ небомъ есть пречистая Дѣва", перша на Успіння: "о ниткахъ размонтыхъ, изъ которыхъ составлена шапка Богородицы"; друга на Успіння: "имена звездъ, изъ которыхъ Богородица себе корону учинила"; друга на Покрову: "пюра, зъ которой Богородица крыла себе учинила" тощо.

Проповідей богословського характеру досить велика кількість Галятівського. Такими є казання на Богоявлення - трактат про таїнства на Сходження Святого Духа - вчення про Духа Святого. Друге казання на Сходження Святого Духа - трактат про Пресвяту Трійцю; на Різдво Христове - дві сутності Христові; на Спас Господень і "разные о Христе пророчества", що він є правдивий Мессія тощо.

Великої уваги Галятівський надає питанню про загробне життя, наприклад, друге казання на Спас Господень: "як може з мертвих встати перебудуються", якими будуть тіла праведників у раю; на Вознесіння: "ступени до неба, куда шли умершие до Христа пришествия"; перше казання на погребіння: "где души людские идут по смерти" / про погребіння /; третє на погребіння: "же все люде встанут з мертвих"

Можна сказати, що немає такого догматичного питання, якого б не торкався Галятівський у своїх проповідях, цього вимагала від нього сучасна йому бурхлива у релігійному відношенні епоха.

Проповідей морально-богословських у Галятівського досить багато, хоча частіше питання морального характеру він розбирав у всіх своїх проповідях, як відхилення від головної теми. Можна відзначити казання другого тижня: "море и сети, котормы людей ловят"; двадцять шосту неділю: "польза милостыни" тощо.

Похвальні проповіді - це переважно проповіді на дні святих. Такими є, наприклад, друге казання на Іоанна Богослова: "хвала ему на Ілію: "какие люде до неба вознесены не могут быти", на Іоанна Хрестителя: "он во всю свою жизнь был великим" тощо.

Проповідей, які цілком присвячені політичним питанням, у Галятівського небагато, але відхилення з полемічною метою зустрічаються у нього майже у кожній проповіді. Із полемічних проповідей можна відзначити такі: "казанье на сошествие Святого Духа" - розглядається питання про сходження його лише від Отця; казання в першій тижень від Сходження Святого Духа - розглядається питання про Святого Духа тощо.

Значною мірою всі проповіді Галятівського відзначаються збірністю, у них він торкався, відходячи від заданої теми, різноманітних питань й догматичного, й морального, й політичного характеру.

Як і всі проповідники, Галятівський повстає проти вад і гріхів "вшелякие збродне, гордость, лакомство, обжорство, заздрость, вшечеченство, пыха, помста, грех содомский, пятики нечистость против прирочения, задержание зарплаты слугам, наемникам и работникам." Досить часто у своїх проповідях Галятівський забезпечує чужоложство.

Взагалі Галятівський не розглядає гріх, як факт сам по собі, він намагається з'ясувати, якими мотивами викликаний цей гріх:

ним способом человек грешит: або з слабости, або з неведомости, або з злости". Первый и второй грех прощается Богом, не прощается только грех, вызванный злостью."

Що ж повинні чинити люди, щоб уникнути покарання і заслужити Божу ласку? Галлятовський говорить, що спочатку необхідно "хоронитись від гріхів", бути милосердним, подавати допомогу злидненим та нужденним. Що має великі статки, мусить роздати їх на шпиталі, монастирі і церкви тощо.

Людина духовного сану повинна бути більш добродісною, ніж людина світська, повинна навчати людей добру і "повинні правду мовити". Суровий, але він же й милосердний й терплячий, тому той, хто вчинив гріх, не повинен впадати у відчай.

Іванкілі у проповідях Галлятовського чути заклик не давати "богачам убогих кривдити и зневажати". Становище сильних світу цього, його думку, досить непевне, оскільки Христос всяку людину "сего щогом, завтра невольником учинит".

Молоді дівчата повинні сидіти дома: "панна кождо повинна муци-ти лежати и размовы зъ ним ся выстеречати," а хто "чистоту де-вичью захувет, тем перед смертью являються Ангелы и предвещают мученичество".

"Кто кается грехов своих, - пише Іоаннікій Галлятовський, - люто покається, которые грехи учинил, которые ся на свете найдутъ, перебачит ему грехи его, если он щире кається и обезується южь более греха не учинит".

За вченням Галлятовського, в справі спасіння велику роль відіграє милостиня і взагалі підношення Богу. Так, наприклад, Іоаннікій віддав усе своє багатство Пречистій Діві, за що вона милувалась йому перед смертю, а також уготовила небо. Або інший приклад: Гоголодиця вирішила була покарати Зенона, "Грецького Цесаря", але милосердилась над ним, оскільки він часто подавав милостиню.

Галлятовський радить багатьом учитись від Христа: судді мусять учитись справедливості, багаті люди - панове - покірності та смиренності тощо.

Таким є моральне вчення Іоаннікія Галлятовського. Воно відзначається м'якістю і турботою. Засуджуючи людські вади та гріхи, у вчинках грішника він не забирає надії на спасіння.